

Historické poľnohospodárske formy využitia krajiny – relikť alebo fenomén budúcnosti?

M. Dobrovodská: Historical Agricultural Forms of Land Use – Relict or Phenomenon of the Future? Život. Prostr., Vol. 38, No. 2, 94 – 97, 2004.

The cadastres of Malá Franková and Osturňa villages in the Zamagurie region belong among the territories, which will become more attractive and probably more prospective after integration of Slovakia into associated European space. The cause is the presence of historical forms of agricultural land-use reflecting the history of the interrelation between Man and nature, high value of aesthetic landscape quality together with unique biodiversity resources in naturally afforested area. The issue of maintenance of these unique areas is necessary to approach in a complex way with the use of information system on landscape and population. It will be important to utilize effectively the economic-political instruments of EU as well.

Integrácia Európy zahŕňa okrem ekonomicko-sociálnych aspektov sčasti aj hodnotovú integráciu a integráciu problémov i trendov krajinného plánovania a rozvoja. Jednou z hodnôt, ktoré sa stanú spoločným dedičstvom, sú poľnohospodárske historické formy využitia krajiny. Každá časť Európy má iný historicko-po-

litický a ekonomicko-sociálny vývoj, čo sa v kombinácii s rôznorodosťou prírodných pomerov odráža na charaktere týchto foriem využitia krajiny. Krajiny, ktoré prešli silnou urbanizačnou a industrializačnou fázou skôr ako Slovensko, si tieto hodnoty uvedomujú viac a v súčasnosti stoja pred praktickými otázkami ich za-

chovania a ochrany. Na Slovensku práve prebieha postkolektivistická a postproduktivistická fáza so všetkými jej prejavmi, ako reprivatizácia, dekoncentrácia, redukcia poľnohospodárskej výroby a i. (Ira, Huba, 1999). Tieto javy nevytvárajú práve najpriaznivejšiu klímu na existenciu starých krajinných štruktúr na území Slovenska. V etape zložitého hospodársko-politického vývoja, keď sa riešia rôznorodé, často existenčné problémy národnej ekonomiky, sa môže stať, že mnohé hodnotné a neopakovateľné historické formy využívania poľnohospodárskej krajiny sa nenávratne zničia, hlavne v dôsledku ich odsúvania na okraj záujmu spoločnosti. Tým sa ohrozí kultúrne dedičstvo nie už iba našej krajiny, ale aj zjednotenej Európy.

A pritom sú v najrôznejších kútoch Slovenska svojím spôsobom petrifikované rôzne typy historických štruktúr krajiny, často neobjavených ani odbornou, ani laickou verejnosťou. Vyskytujú sa hlavne v horských a podhorských oblastiach.

Jedným z takýchto regiónov je Zamagurie – kraj na severnom Slovensku, kde kolorit lúčno-pasienkovo-oráčinových prvkov nesie doposiaľ známky pôvodného, dnes už historického charakteru. Pri vstupe do územia môže návštevník najprv pocítiť určitú úzkosť z drsnej reality života v tomto regióne. Až na druhý, hlbší pohľad, keď si zvykne na „viac krokov späť“ v štýle života Zamagurčanov, objaví krásu a jedinečnosť okolitej krajiny, ale aj určitý smútok, ktorý plynie z opustenosti mnohých pozemkov.

V susediacich obciach Osturňa a Malá Franková, ležiacich v severozápadnom cípe tohto kraja vo flyšovom pohorí Spišská Magura v nadmorskej výške 645 – 1 295 m, sa zachovala celá škála historických poľnohospodárskych foriem využitia pôdy vo viac alebo menej pozmenenom stave. Ich neoddeliteľnou súčasťou sú formy antropogénneho reliéfu. Prírodné podmienky, spôsob osídľovania a ďalší spoločensko-hospodársky vývoj sa podpísali na ich celkovej štruktúre a charaktere.

Osturňa vznikla lazovou kolonizáciou v 2. polovici 16. storočia. Na dne údolia Osturnianskeho potoka si 52 osadníkov postavilo svoje príbytky a na obe strany v šírke 110 – 130 m každému z nich vymerali lán (zá-

Osturňa

rubok) s rozlohou asi 35 ha. Pridelený lán obyvatelia postupne vyklčovali a pôdu skultivovali. Pôvodná šírka zárubkov sa v priebehu histórie pozdĺžne delila na menšie časti v dôsledku dedenia (Podolák, 1972).

Malá Franková vznikla lazovou kolonizáciou v r. 1611, keď obyvatelia Veľkej Frankovej dostali za úlohu dosídliť priľahlé veľké plochy lesov. Chotár novej obce bol rozdelený na 20 rovnakých lánov. Veľkosť lánu v Malej Frankovej bola asi 17 ha (Podolák, 1972). Pozemky sa pri dedení, na rozdiel od Osturne, delili väčšinou prične, takže sa pôvodná šírka lánu na mnohých miestach viac-menej zachovala.

Na začiatku osídlenia bolo hospodárenie v oboch obciach nasmerované k plošne maximálnemu, často výrazne nerentabilnému preferovaniu pestovania obilnín na ornej pôde, bez rešpektovania prírodných daností. Postupným zlepšovaním vonkajších politicko-hospodárskych podmienok, vývojom materiálno-technickej základne poľnohospodárstva a detailnejším spoznávaním lokálnych prírodných podmienok obyvateľia oboch obcí menili systém poľnohospodárskej výroby. Presúvali pozornosť na lúčne a pasienkové hospodárenie, ktoré má v týchto horských obciach optimálne podmienky na rozvoj. Až do polovice 20. storočia sa zachovalo nasledujúce členenie poľnohospodárskeho pôdneho fondu, ktoré bolo záväzné pre všetkých gazdov v obci: v tesnej blízkosti domov na dne údolia sa nachádzali dvojkosné dolné lúky, nad nimi sa vyskytoval pás najúrodnejšej ornej pôdy, ktorý prechádzal

Malá Franková

do menej úrodnej, vyššie položenej a každý druhý rok úhorovanej oráčiny. Toto pásmo sa využívalo na špeciálne letné salašníctvo a bolo košarované ovcami. Nad pásmom ornej pôdy boli jednokosné horné lúky a nad nimi menšie plochy pasienkov.

Proces socializácie s dôsledkami na spoločenský i hospodársky život zasiahol obce rozličným spôsobom. V Osturni sa prejavoval postupným znižovaním intenzity poľnohospodárskeho využívania (opúšťaním a zatrávňovaním ornej pôdy) a zvyšovaním celkovej hospodárskej a sociálnej marginalizácie bez priameho vplyvu kolektívizácie. V Malej Frankovej sa poľnohospodárske využívanie v čase socialistického spoločenského zriadenia spočiatku menilo menej výrazným spôsobom, ale iba do obdobia združstevňovania, keď sa pretrhla kontinuita súkromného hospodárenia a vzťahu obyvateľov k pôde. Kolektívizácia spôsobila viac sociálno-hospodárske škody ako škody na krajine, keďže rekultivácie sa tu realizovali len v malej miere.

V dôsledku historických okolností má štruktúra krajiny každého katastra iný charakter. Niektoré prvky, vzhľadom na takmer rovnaké prírodné a kultúrno-historické podmienky, sú podobné. Líšia sa však tvarom pozemkov, intenzitou využívania a formami antropogénneho reliéfu. V najväčšom rozsahu sa tu zachovali nasledujúce historické krajinné prvky (Dobrovodská, 2003):

- *Mozaika extenzívne využíwanej ornej pôdy, lúk a úhorov* – mozaika nevyužívaných úhorov, extenzív-

ne využíwanej ornej pôdy i poloprírodných trojštetových lúk, ktoré vznikli samozatrávnením pôvodných polí. V osturnianskom katastri sú významné pár metrov široké a niekoľko desiatok metrov dlhé úzkopásové parcely s priebehom po vrstevnici, oddelené zemitými a zemitokamenitými terasami porastenými nitrofilnou a mezofilnou bylinnou vegetáciou. V chotári Malej Frankovej staja za pozornosť maloblokové obdĺžnikovité, resp. štvorcové parcely obrábané po vrstevnici. Rozložené kamenité valy, porastené hlavne mohutnou sutinovou drevinovou vegetáciou (javory, jasene) tvoria hranice pôvodných zárubkov. Menšie (niekoľko desiatok cm vysoké) stupňovité medze s nitrofilnou vegetáciou s občasnými výskytom menších kôp kamenia

predstavujú vedľajšie medze medzi jednotlivými pozemkami.

- *Mierne vlhké prídomové lúky polointenzívne využívané* – sú to dvojkosné, prepásané a bohaté lúky, hnojené a močovkované. Vyskytujú sa za obydliami, v Osturni takmer pozdĺž celého údolia, v Malej Frankovej sú menšieho rozsahu.

- *Poloprírodné lúky extenzívne využívané* – sú to prevažne úzkopásové a maloblokové mezofilné trojštetové jednokosné lúky a miestami nevyužívané trávne porasty, ktoré vznikli prevažne samozatrávnením polí, s priebehom po vrstevnici. Možno ich nájsť iba v Osturni. V rámci nich sa vyskytujú zemité terasy porastené nitrofilnou vegetáciou a solitérmi, ale i zapojenými porastmi ihličnatých drevín (smrekom, smrekovcom), ďalej zemité stupňovité medze so solitérmi a skupinkami drevín a zahlienené kamenité kopy, sporadicky so solitérmi alebo malými skupinkami sutinových drevín.

- *Mierne kyslé lúky a pasienky občasne využívané* – mozaika nevyužívaných a občas využívaných mezofilných mierne kyslých trávnych porastov, ich intenzita využívania sa stále znižuje, čo sa prejavuje pribúdaním solitérov i zapojených porastov drevín. V Osturni sa v rámci tohto prvku vyskytujú prevažne terasy, ale aj stupňovité medze a kamenité kopy. V Malej Frankovej k nim pribudli kamenité valy. Väčšinou sú porastené súvislými alebo rozvoľnenými porastmi ihličnatých a sutinových drevín.

• *Chudobné psicové pasienky a úhory extenzívne využívané až nevyužívané* – extenzívne využívané až nevyužívané pasienky s prevahou psice a ďalších druhov poukazujúcich na zakyslenie pôd. Zarastajú ružami, jalovcami a smrekmi, ktoré na mnohých miestach vytvorili už súvislé porasty. Nachádzajú sa iba v Malej Frankovej.

V oboch obciach existujú určité odlišnosti, ktoré sa premietajú aj do ďalšieho prístupu k využívaniu a ochrane jednotlivých historických prvkov. Spoločnou snahou by malo byť zamedzenie zarastania chotárov lesom. Tento trend v území dokumentujú aj drevinami rýchlo zarastajúce formy antropogénneho reliéfu v málo využívaných oblastiach. Pred rýchle postupujúcou sukcesiou lesa treba v súčasnosti uchrániť predovšetkým zatrávené využívané produkčné plochy v Osturni, ktoré sú zdrojom biodiverzity. V Malej Frankovej, ktorej chotár výrazne ovplyvnila kolektivizácia poľnohospodárstva s nasledujúcim ochudobnením biodiverzity, by sa okrem nevyhnutnej starostlivosti o trvalé trávne porasty (aspoň 1-krát ročne kosenie a každé 3 roky hnojenie, resp. extenzívne prepásanie pozemkov dobytkom) mala venovať pozornosť aj formám antropogénneho reliéfu s mohutnými porastmi listnatých, prevažne sutinových drevín. Tieto formy reliéfu sú spolu s vegetáciou pre obec špecifické, zaujímavovo dotvárajú vizuálnu kvalitu krajiny a navodzujú atmosféru krajinárskeho parku. V Osturni nie sú formy antropogénneho reliéfu až také významné, aj keď je ich prítomnosť nevyhnutná z hľadiska zachovania celkového historického koloritu územia.

V oboch zamagurských obciach treba venovať zvýšenú pozornosť prídomovým lúkam, ktoré sú v rámci Slovenska už v súčasnosti raritou a vyžadujú intenzívnu starostlivosť (pravidelné hnojenie, močkovkanie a 2-krát ročne kosenie). Špeciálnu pozornosť si v oboch územiach zasluhujú mozaiky extenzívne využívaných maloblokových polí a lúk. Tento prvok, resp. spôsob jeho využívania, je živým exponátom zaujímavej histórie poľnohospodárskej výroby, vnímania a poznania ekologických súvislostí v hraniciach únosnosti prírodného prostredia. V súčasnosti je najviac ohrozený a narušiteľný. V priebehu nasledujúcich 10 – 15 rokov môže zaniknúť a bolo by veľmi zložité ho revitalizovať. Zachovanie je úzko späté s miestnym obyvateľstvom vyšších vekových kategórií, ktoré doposiaľ pozná a sčasti realizuje tradičný spôsob obrábania.

Organickou súčasťou poľnohospodárskej krajiny je aj historická urbanita. V Osturni je ochrana väčšiny historickej architektúry legislatívne zabezpečená – bola tu vyhlásená Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry. V chotári Malej Frankovej je podiel historických stavebných štruktúr menej významný. Aj tu však stoja za povšimnutie niektoré samostatne stojace hospodár-

ske budovy (klenbové pivnice) či zachované zrubové drevenice s prilahlými hospodárskymi budovami, ktoré dotvárajú kolorit starej poľnohospodárskej krajiny a mali by byť chránené zákonom.

Zamagurie, ako aj mnohé podobné územia na Slovensku, má okrem ekostabilizačného, ekosozologického, krajinnoestetického, kultúrnohistorického a sčasti aj produkčného potenciálu veľký rekreačný potenciál, ktorý si po našom vstupe do Európskej únie zrejme všimnú hlavne zahraniční turisti a podnikatelia. Je nádej, že práve oni vyzdvihnú a zviditeľnia ich krásu a význam. Určité obavy domáceho obyvateľstva z vnucovania cudzieho životného štýlu, zo straty sociálnej pohody a identity sú zrejme na mieste, hoci by sa tomu problému dalo predísť. Nenahradiiteľnú úlohu pritom majú jednak slovenskí odborníci (prírodovedci, sociológovia, ekonómovia, psychológovia, etnológovia), jednak miestna samospráva a rôzne organizácie a združenia. Poznanie a rešpektovanie originality života ľudí v regiónoch takéhoto charakteru je nevyhnutným predpokladom na zaradenie takéhoto územia do zoznamu európskeho kultúrneho dedičstva. Dôležitým ekonomickým nástrojom je možnosť čerpania finančnej podpory z rôznych fondov určených na rozvoj cestovného ruchu, poľnohospodárstva a malého i stredného podnikania, podporovaných agroenvironmentálnou politikou Európskej únie. Práve politické rozhodnutia a udalosti mali a stále majú veľmi silný dosah na krajinu, či už priamo, alebo sprostredkované.

Príspevok vznikol v rámci vedeckého projektu 2/4022/4 Stanovenie krajinnoekologického potenciálu pre optimálny rozvoj územia podporeného Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV.

Literatúra

- Dobrovodská, M.: Vývoj vzťahov medzi krajinou a človekom na modelových územiach v katastroch obcí Liptovská Teplička, Osturnia a Malá Franková. Dizertačná práca. ÚKE SAV Bratislava, 2003, 141 s.
- Ira, V., Huba, M.: Changes of Rural Space in Slovakia from Sustainable Perspective. *Geographica Slovenica*, 31, 1999, p. 151 – 161
- Podolák, J.: Zamagurie. Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1972, 315 s.

Foto: autorka

RNDr. Marta Dobrovodská, PhD., Ústav krajinnej ekológie SAV, Štefánikova 3, P. O. Box 254, 814 99 Bratislava, marta.dobrovodska@savba.sk